

ИСТОРИОГРАФИЈА

Милош СТАРОВЛАХ*

ВЈЕЧИТО МЛАДА КЊИГА СТАРОСТАВНА

(Поводом књиге монаха Гаврила Тројичанина, *Врхобрезнички љейойис*, *Књиџа сѳаросѳавна из 1650*, Приредили: Владета Цвијовић и Бранислав Ковачевић, Подгорица 2000)

Појава добре књиге увијек представља догађај вриједан посебне пажње. Оне најбоље нас "тјерају" да се често враћамо њима и њиховим ауторима. Међу такве, свакако, спада и *Врхобрезнички љейойис*, и његов, по много чему особени, и врло даровити, аутор Гаврило Тројичанин, који је прије 350 година написао ову дивну књигу на нашем оновременом универзитету, у манастиру Свете Тројице код Пљеваља.

Не знамо куда је још, поред Тршића и Сремске Митровице, све "скитала" ова прекрасна књига, прије него је доспјела у Праг, гдје су је Чеси смјестили у Народни музеј и гдје је, свјесни њене непроцјењиве вриједности, и даље брижљиво чувају. Нама је данас, истина у виду фотокопије, уз пуно труда и тешкоћа, вратише вриједни приређивачи Владета Цвијовић и проф. др Бранислав Ковачевић. Приређивачи су за ову врсту посла, у стручном смислу, врло срећна комбинација. Проф. др Бранислав Ковачевић је познати историчар, научни радник и универзитетски професор, а Владета Цвијовић је своју склоност према књижевности испољио још у гимназијским данима. Био је један од најдаровитијих студената књижевности и просто предодређен за рад на универзитету, што су му његови професори и препоручивали. Истина, он се вратио завичају и другим пословима, али се и даље врло успјешно бави својом струком и стваралаштвом у области језика и књижевности.

О аутору *Врхобрезничког љейойиса*, монаху Гаврилу Тројичанину, мало знамо - изузев да је родом од Шћепан-Поља и да је у Светој Тројици био између 1633. и 1651. године. Не знамо, дакле, гдје је и какву школу учио, али по ономе што је написао, неспорно је да је био образован, врло талентован, радознао, упоран и вриједан човјек.

---

* Аутор је професор историје у пензији, Подгорица.

Иако скромни "грешни дијак", како себе Гаврило називаше, био је посебно поносан на ову своју књигу, за коју рече да вриједи онолико сребра колико је тешка. То је тада, можда, и изгледало пуно. Међутим, иако није њихова, данас је Чеси не би дали ни за три товара жутих дука-та. А колико тек нама вриједи?

Има, истина, врло ријетких књига, као и људи и догађаја, које вријеме не само што не потисне у заборав већ им даје све већи значај. То је, свакако, случај и са *Врхобрезничким љејојисом* и његовим творцем Гаврилом Тројичанином. Али заслуга, у овом случају припада и приређивачима ове књиге.

За боље разумијевање дјела овакве природе, као што је *Врхобрезнички љејојис*, врло је битно познавање околности у којима је настало.

*

Турци су, као и сви други освајачи, знали да је један од најбитнијих начина да се поробљени народи држе у покорности - њихова непро-свијећеност. Зато су спутавали развој писмености на народном језику, као и све друге облике просвјешћивања поробљених народа.

Једини изузетак су биле цркве и манастири. Њима је Порта дала не само вјерску већ и на одређен начин, значајну културну аутономију. Тако су манастири постали једина мјеста у којима се могло учити, каквој-таквој, писмености. Данас се о манастирским школама најчешће говори са потцјењивањем: те како су наставу изводили полуписмени свештеници, без наставног плана и програма, учила и распоред часова; те да је настава била нередовна и да се увијек могла прекинути када би се појавили "пречи послови" као што су косидба, жетва и слично, јер су манастирски ђаци били и манастирска послуга и радна снага...

То је, углавном, тачно. Али то није све. Шта је са њиховим скрипторијумима, гдје су се школовали свештеници, иконописци и зографи, када се зна да тада у нас није било ни богословија ни умјетничких академија. Све се, дакле, за дуго времена, а особито у вријеме када је писан *Врхобрезнички љејојис*, стицало у манастирима.

Четири и по вијекова, колико су Пљевља била под турском влашћу, много је дуг временски период, да би га народни гениј могао преспавати. Али, он се тада углавном могао исказати једино у манастирима и кроз усмено народно стваралаштво. У манастирским школама, поред осталог, требало је и преписивати црквене књиге за потребе богослужбених радњи. Таква дјелатност у Светој Тројци је била велико развијена и прије доласка Гаврила у тај манастир. У њему су књиге преписиване не само за потребе овог и околних манастира и цркава већ и како бисмо данас рекли, за "потребе тржишта".

Преписи тих књига су интересантни, не само због љепоте слова, стила и језика, и минијатура којима су украшаване, већ и по записима о оновременим и претходним догађањима, која су преписивачи узгред бљежили у предговору, поговору или на маргинама. Тако, на примјер, јеромонах Сава у препису Минеја из 1537. године у предговору, о турским

зулумима, пише: "И велика нам невоља од њих бијаше; оно имовине што имасмо све нам узимаху (...) Отимаху све што смо стицали".

Умјесто путујућих дијака, који су долазили на позив неког манастира да обаве одређен посао и одлазили, у Светој Тројици је постојала стална преписивачка школа, односно скрипторијум. Зато данас овај манастир има највећи број (113) ћирилских рукописних књига, не само у Црној Гори већ, послвије Дечана, и у претходној Југославији. Ту се увијек водило рачуна не само о писању и скупљању већ и о чувању књига. "Ово је једини манастир - пише Александар Гиљфердинг када је средином XIX вијека посјетио Свету Тројицу - који сам обишао у западној Турској, у коме се старе књиге брижљиво чувају и држе у реду на добром и сигурном мјесту".

Но, то није све. Ту се налази и један од најбогатијих архива у нашој земљи. Затим, исто тако велики број сребрних и златних предмета, који су вриједни не само због материјала од кога су изграђени већ много више по својој умјетничкој вриједности.

Поред онога што је стварано у самом манастиру, ту су и многи поклони из Русије и других земаља, као и из околних манастира, али су разарани и паљени, па су дио књига и црквених утвари трудољубиви калуђери Свете Тројице успјели да сачувају.

Књиге, зидове, иконостас и цијелу унутрашњост манастира Свете Тројице украшавао је велики број најпознатијих оновремених умјетника, као што су: Козма, поп Страхиња из Будимље, Симон Лазовић из Бијелог Поља, Теофан са Крита, Михаило Дамаскин, Андрија Раичевић и многи други. За манастир је радило и десетак најпознатијих златара тога доба. Поред домаћих у њему се налазе и златарски радови из Русије, Италије и Њемачке.

У Светој Тројици се чува заиста големо културно благо.

Из свега овог намеће се питање: Откуда то све у Светој Тројици и зашто је то једини манастир на ширем подручју који Турци никада нису похарали нити запалили?

Пљевља су стари град. Још у X вијеку помиње их Константин Порфирогенет. Прије доласка Турака била су значајан рударски и трговачки центар. Од доласка Турака до друге половине XVI вијека она стагнирају. Али, прије свега захваљујући легатима Хусеин-паше Бољанића, привилегијама које је он код султана испословао за пљеваљске муслимане и хришћане, као и чињеници да је у њима више од два и по вијека (1576-1833) било сједиште Херцеговачког санџака, брзо напредују. У њима се налазе многи образовани турски чиновници, професори, учитељи и други службеници, који знају да цијене огромно културно и историјско благо које се налази у Светој Тројици, те су настојали да се оно сачува. У њима су постојале готово све врсте световних и духовних основних и средњих школа на турском језику.

Необично чврста повезаност народа са манастиром! Свјештенство се просто било слило са народом. Толику везаност народа за вјеру и манастир, каже велики руски научник Александар Гиљфердинг када је средином XIX вијека посјетио Пљевља, нигдје није осјетио толико

снажно као у Пљевљима, гдје у свакој прилици народ показује "да је ствар вјере и цркве његова друштвена ствар, коју цио народ рјешава и сваки пут, када затреба, он је готов и живот положити".

Монашко братство Свете Тројице је показало велику способност и одлучност да по сваку цијену брани манастир и све друго што је њему припадало. Оно је под своју заштиту узимало не само књиге и црквене ствари из околних манастира, који су пустошени, већ и бригу о њиховим имањима, као на примјер у случају Довоље, Бање Прибојске, Милешева, Дубочице, Светог арханђела Михаила и других. Ради заштите својих имања, често су водили спорове код локалних, па и код највиших турских власти. Тако, на примјер, игуман Василије 1541. године иде у Цариград да се жали код султана на дажбине, које је манастиру наметала локална турска власт, и султан ферманом ослобађа манастир од тих намета. Тридесет година касније (1570) и игуман Стефан одлази у Цариград, на двор султана Селима II, да би заштитио власништво над једним од својих посједа. И султан ферманом налаже пријепољском кадији "да случај добро испита и исправи неправду манастиру уколико је настала". Када је шездесетих година XVIII вијека манастир запао у посебне тешкоће, његови калуђери иду у прошевину (писанију) код својих вјерника да би редовно измиривали своје обавезе (порез) према турским властима и тиме сачували свој манастир. У XIX и почетком XX вијека, упркос пожару, који га је задесио 1859. године, манастир економски јача, а тиме и његова улога у буђењу националне свијести поробљених хришћана, тако да он, нарочито преко своје Црквено-школске општине, постаје ослонац и носилац многих просвјетних, културних и политичких активности.

Пљеваљски муслимани су такође брижљиво чували Свету Тројицу. Манастир није страдао ни 1809. године, када је његов игуман са калуђерима пошао Карађорђу. Тада су пљеваљски муслимани заиста морали уложити много труда да сачувају манастир. Када је 50 година касније (1859) избио пожар у Светој Тројици, у његовом гашењу учествују и турски војници, а за његову оправку султан Меџид је дао велику новчану помоћ.

*

Но, да се вратимо Гаврилу Тројичанину и његовом *Врхобрезничком љеџојису*, који је све своје претходнике, као и настављаче, који су радили у манастирском скрипторијуму, како по обиму (од неколико хиљада листова) тако и по квалитету, надмашио, особито са своја три рукописа: *Шеџоднев Јована Еџарха*, *Хришћанска џиоџрафија Козме Индиќојолова* и *Врхобрезнички љеџојис*, које, како рекоше приређивачи, "спадају у драгуље не само Гавриловог опуса, него и укупне наше раније писмености".

Док су прве двије поменуте књиге углавном преписи, које је богато украсио зограф Андрија Раичевић, и по оцјени стручњака представљају врхунац минијатурног сликарства, "гдје је Раичевић надмашио своје цртачке способности", дотле је *Врхобрезнички љеџојис* нека вр-

ста оновремене енциклопедије, која почиње од Адама а завршава се 1650. године, у којој, како рече познати историчар умјетности Петковић, "Гаврило вјешто спаја различите изворе и биљежи различите догађаје". Ова књига је веома обимна и има, чак, 169 посебних наслова. Гаврилов текст износи 680 страна, 22 предговора, 34 превода и 12 осталог текста, дакле, укупно 748 страна. Већина текстова је историјског, затим религијског и митског карактера. Али, ту су и текстови о разним земљама и народима, фантастичне приче о животињама, полемичке расправе и сл. И све је то писано "богатим, готово раскошним језиком".

Тешко је приказати садржину ове књиге, због много међусобно независних текстова. Но, да би се добио бар некакав дојам о њој, особито о јасноћи и љепоти њеног стила и језика, даћемо кратак осврт на неколико текстова.

У *Крајкој ѿовијестѿи о срѿским владарима*, у свега седам редака, Гаврило Тројичанин је успио да на врло рационалан начин да владарски и породични портрет Стевана Немање; док у тексту *О Сѿефану Дечанском и сину му Душану*, као богослужбеник и хуманиста, замјера цару Душану на суровом и нечовјечном поступку према оцу, који "искористи погодно вријеме и заједно са клеветницима и много војске стиже, ухвати оца (...) и заповједи да га доведу у град Звечан, гдје је ускоро био осуђен на смрт дављењем". Па наставља: "Какве ли крутости и бешчашћа! Како само не помисли на очеву утробу, како не поштова очеву старост, како се не сјети онога ко рече: поштуј оца и матер, како се не осушише преступникове руке које се дотакнуше тог светог бића".

У тексту *О Мрњавчевићима*, послѿје описа жестоке битке на Марици, за стање које је потом настало, каже: "Авај, тешко је било овај призор гледати. Оста сва земља пуста (...) и седмо кољено српске властеле је уништено. Уистину, тада се живи упокојаваху прије него мртви".

У опису *Боја на Косову* највише простора је дато племићу Милошу, коме не помиње презиме, а чији је поступак и по мотиву и по начину извођења подвига идентичан са оним у нашим народним пјесмама.

Описујући *Пад Цариграда* Тројичанин каже да тај догађај "не само човјека, него и неосјетљиви камен на плач нагони", јер су Агарјани "дању и ноћу нападали са свих страна, смјењујући се и не дајући грађанима да одахну". А када су Турци сатјерали браниоце са бедема, "настаде велика и ужасна сјеча. Нико није могао чути шта други говори од топовских пуцњева и праска, од јака звона и људских крикова, од звецкета оружја, али и од плача и ридања људи, жена и дјеце у граду".

Тројичанин са посебним симпатијама говори о цару Константину, који је у току боја "често обилазио град, храбрио војсковође, војнике и грађане, да не губе наду и да не малаксавају у борби са непријатељем, него да се уздају у свевршњег Бога". И у сред овог крвавог боја долази до неке врсте двобоја између заповједника турске војске, за кога Гаврило каже да је "крупан тијелом и храбар", и цара Константина. Прво је беглербег "хитнуо своје копље на цара, али га је овај дочекао на штит, па онда удари мачем беглербега по глави и расјече до седла". Подстакнути царевом храброшћу, Грци су истјерали Турке из града, али су

га Турци поново заузели. - Кад се чита овај дивни текст човјеку се на моменте чини да је и сам доживио битку.

Познавање географије Тројичанин је, између осталог, исказао и текстовима *О Шпанији*, *О рибима и чудесима Сјеверног мора и Индији*, *џдје бисер усїјева*. Али особито зачуђује његово познавање далеког сјевера и поларних ноћи, кад у тексту *О Лајонцима* каже да "код њих Сунце зађе о светом Лаврентију, и они не виде свјетлости за три мјесеца, осим што се за један час, око подне, зора назире (...). Тек у прољеће Сунце се почиње указивати".

У тексту *О Амазонкама, женама ѿајарским*, Тројичанин пише како су ове храбре жене, када су остале без мужева, узеле њихово оружје, лукове и сабље и храбро браниле своју територију, а "женску дјецу су одгајивале учећи их - не да пишу, нити да куђељу преду, него војничком послу".

У тексту *О Хеленским мудрацима* набраја њих 17, међу којима су и готово сви познати филозофи, историчари, математичари, медицинари и други, а у *Новом љејојису*, у низу врло значајних догађаја, помиње се и битка на Брезници између Турака и Херцег Стефана 1463. године, као и година (1651) оснивања Колашина.

У поговору ове обимне, разноврсне и необично интересантне књиге, након што је захвалио Богу "који је изволио да се текст почне и заврши" и Богородици која га је подстицала у писању књиге, каже да је рукопис завршио трећег маја 1650. године "при храму свете и у бити јединствене Тројице, у мјесту званом Врхобрезница, близу мјеста Пљеваља, у Херцеговини".

Појава фототипског издања ове књиге првенствено ће добро доћи историчарима и лингвистима. Међутим да би у њеној љепоти и интересантности могли уживати и "обични људи", требало би изнаћи начина да се текст у цјелини преведе на савремени српски језик.